ALTERNATOR
Misliti znanost.

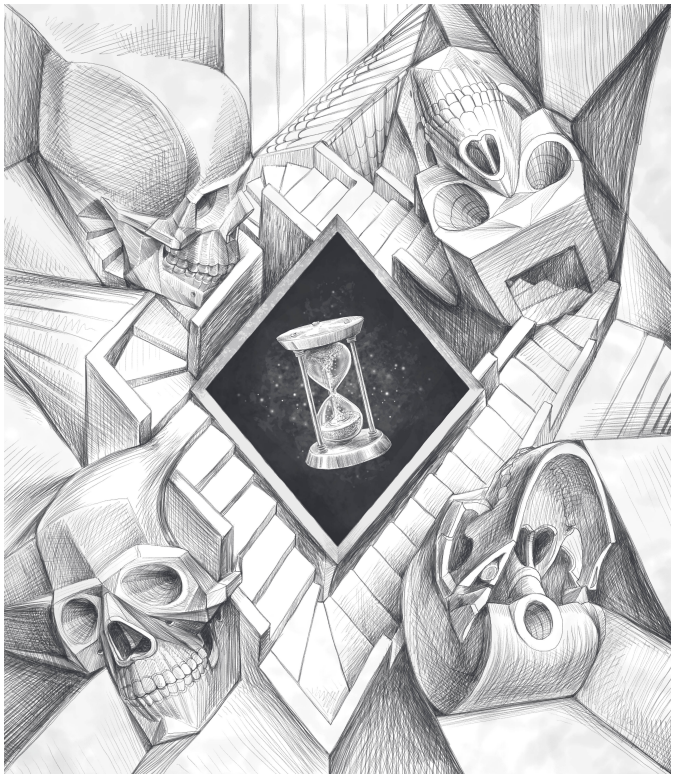
O bivanjskem nemiru in ubranosti. O smrti kot iniciaciji v čas

29. 10. 2026

Številka: 29/2026

Avtorica:

- Maja Petrović-Šteger

Ilustracija: Milanka Fabjančič

© Milanka Fabjančič in ZRC SAZU, 2026. Vse pravice pridržane. Brez predhodnega pisnega dovoljenja imetnika avtorskih pravic ni dovoljeno reproduciranje, distribuiranje, javna priobčitev, predelava ali druga uporaba ilustracije v kakršnemkoli obsegu ali postopku.

Kako zaznamo začetek ali konec nečesa? Začetek nekega prijateljstva ali zamere? Konec biološke vrste ali svetovnega reda? Kako živimo lastna in doživljamo življenja drugih? Čeprav zavezan potrebi po razumevanju, človek živi razsežnosti, ki jih nikoli ni povsem spoznal. Posvetno in sveto čuti in osmišlja skozi vrsto koordinat in dimenzij. Med drugim tudi tistih, ki jim pravimo čas, prostor in telo.

Čas nas vznemirja. Vztrajno ga gnetemo, kot bi bil nekaj otipljivega. Da bi ga lažje mislili in z njim upravljali, ga prevajamo v znamenja in absolutne količine. Merimo in vrednotimo ga z orbitalnimi premiki, epohami, koledarji, urami (od sončnih, vodnih do atomskih), dogodki, ki so močno zaznamovali naše načine bivanja. Čeprav vemo, da to ne drži povsem, na vsakdanji ravni s časom ravnamo, kot bi se ciklično ponavljal, vrtel v zamišljenem krogu. Tako smo vsem dnevom in letom določili enako, ponovljivo strukturo ne glede na njihove fizikalne značilnosti. Da čas ni linearen (https://www.hup.harvard.edu/books/9780674891999) , je prav tako jasno, a brez časovnih trópov (https://plus-legacy.cobiss.net/cobiss/up/sl/bib/fflj/113693696) preteklosti, sedanjosti in prihodnosti ne bi znali umestiti in opisati sprememb, ki jih zaznavamo. Dinamike lastnih življenj, naravnih in družbenih obdobij upodabljamo s kronografskimi formami (https://archive.org/details/cartographiesoft0000rose) – z napisanimi ali narisanimi življenjepisi, družbenimi in naravnimi kronikami, predstavljenimi v obliki časovnic, črtnih grafikonov in stolpčnih diagramov. Ta vizualna kronografija (https://doi.org/10.1007/978-1-4471-5406-8_17) , prikazi krajših ali daljših črt na zamišljenih časovnih trakovih le krepijo fantazijo o jasnih začetkih in koncih.

V prostor in okolje posegamo na podoben način – po eni strani ugotavljamo, da je več kot snovno in neomejeno, po drugi pa s prostorom ravnamo, kot bi bilo nekaj povsem merljivega in doumljivega. Trudimo se ga obvladati tako, da ga nenehno raziskujemo, oblikujemo, razmejujemo, spreminjamo. Z zemljo, zrakom, vodo, vesoljem (največkrat) sobivamo na način udomačevanja in krotenja: krčimo, sušimo, pogozdujemo, zidamo, onesnažujemo in varujemo. A podnebne spremembe, pa tudi številne naravne in druge pogube, ki jih povzroča človek, vztrajno spodkopavajo iluzijo, da imamo nad prostorom in okoljem resničen nadzor.

Telo je za marsikoga koordinata lastne in družbene postavljenosti v svet. S telesom doživljamo sebe in vse, kar nas obkroža. A popredmetenje sveta, način razumevanja bivanjskih modusov kot nečesa izrecno objektivnega, sledljivega in

zaznavnega, se je zažrl tudi v jezik in prakse, ki se tičejo telesa. Ne glede na to, skozi kakšno prizmo (naj bo to prizmo zdravja in bolezni, identitete, vere, seksualnosti, statusa itd.) človek dojema lastno telo, se to danes, morda bolj kot kadarkoli prej, obravnava kot poligon za eksperimentiranje in optimizacijo. Preučevanje družbenih praks (https://doi.org/10.1215/9780822383574) , znotraj katerih se telo (https://www.wiley.com/en-gb/shop/general-introductory-anthropology/a-companion-to-the-anthropology-of-the-body-and-embodiment-p-9781444340488) nenehno diagnosticira, nadzoruje in skrbi za njegovo dolgoživost (https://www.routledge.com/Materialities-of-Passing-Explorations-in-Transformation-Transition-and-Transience/Bjerregaard-Rasmussen-Sorensen/p/book/9781138336643) , priča o tem, s kakšno hitrostjo ponotranjamo miselnost, da je vse, kar smo, treba ciljno in načrtno upravljati. Tako se ne le telo, ampak tudi zavest, um in duševno zdravje v občem diskurzu velikokrat obravnava kot vire, merljive podatkovne zakladnice, s katerimi velja optimalno ravnati. Če je bil takšen odnos do telesa in bíti nekoč predvsem odraz značaja, izbire ali nuje posameznika oziroma kulturnega koda določene skupnosti, je danes skoraj globalno uveljavljena družbena norma.

Kozmogonski, jezikovni, kulturni, religiozni, identitetni, razredni, politični nakloni nasproti času, prostoru in telesu se od družbe do družbe občutno razlikujejo. Skozi zgodovino so se vedno znova spreminjali in se še bodo. A zdi se, da se miselne, vedenjske, tehnološke, okolijske premene, ki smo jim priča danes, dogajajo nenavadno hitro. Ker so spremembe fizično zaznavne, a miselno ne vedno doumljive, njihova hitrost mede. Začasni umik pogleda iz ene in oziranje v drugo smer ne zagotavlja, da bomo potem, ko bomo pogled vrnili, sploh prepoznali obliko tistega, kar smo sprva opazovali. Spremenjena odnosnost do sveta posledično preobraža držo človeka do sočloveka.

Verjamem, da ne pretiravam, če zapišem, da je način današnjega bivanja v svetu izrazito prepojen z nelagodjem. S prepričanjem, da smo ljudje škodljivci, da grobo in vztrajno škodujemo drug drugemu, naravi in drugim bitjem. Prenekatero skupnost preči globok bivanjski nemir, prežema občutek eksistencialne negotovosti. Izražajo ga tako sleherniki v Minnesoti kot v tadžikistanskem gorovju Pamir, Vojvodini ali Malawiju. Vzdušje politične, ekonomske, emocionalne, ekološke, tehnološke, kognitivne nestabilnosti, neenakosti in svojevoljnosti, ki ga doživljamo in nam ga mediji ves čas posredujejo, zna biti dušeče (glej Ahmed 2004 (https://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt1g09x4q) ; Navaro-Yashin 2009 (https://doi.org/10.1111/j.1467-9655.2008.01527.x) ; Throop 2020 (https://doi.org/10.5871/bacad/9780197266830.003.0004)). Osebna izkušnja ali pa dejstvo, da smo zgolj priče ozemeljskim, ideološkim, trgovinskim in tehnološkim vojnam marsikoga močno zaznamuje. Posledični občutki krhkosti, razdraženosti, ogroženosti in neobvladovanja vodijo posameznike, skupnosti in države v aktivizme, upore, okupacije ali stanja otopelosti in navidezne brezbrižnosti. Številni čutijo tesnobo, psihološko, telesno in duhovno nemoč. Nemoč, ki hromi in dodatno prepričuje, da smo ljudje le majceni akterji v gromozanskem kolesju sistema. Uprizarjamo arhetipske vloge in podedovane dinamike nemočnih in vsemogočnih? Bi časovnica v obliki črtnega traku še zmogla zajeti duh našega časa? Ga je sploh kdajkoli lahko? Katera kronografska oblika, kakšen vizualni prikaz bi najbolje izrazil današnji kolektivni zgodovinski trenutek? Podoba spirale? Se pogrezamo v tolmun? Ali pa je takšen opis pretiran in nas le dodatno pohablja z jalovim in lažnim moraliziranjem?

Protislovja, sploh tista nerazrešljiva, niso tuja človekovi psihi. Čeprav se zavedamo, kako zamenljivi in umrljivi smo – saj telo, čas in prostor človeku niso dani za večno –, bi o človeštvu radi razmišljali, kot da je od zmeraj in za zmeraj. Kot ugotavlja (https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/D/bo3617929.html) kulturni in literarni zgodovinar Robert Pogue Harrison, pa današnji čas zaradi ekoloških sprememb in globalnih migracij poleg vseh drugih zaznamuje še en, prvinski in hkrati tudi novi strah. »Prvič v tisočletjih večina od nas ne ve, kje bomo pokopani, če sploh kdaj. Verjetnost, da bo to med našimi predniki, postaja vse manjša. Z zgodovinskega, sociološkega vidika je to izjemna sprememba. Negotovost glede lastnega posmrtnega prebivališča še pred nekaj generacijami za veliko večino ljudi ne bi sploh bila mislјiva.«

*

Čigav svet opisujem s tem grobim in mračnim krokijem kompleksnega razpoloženja polikriz? Ob vednosti, da se premene, intenzivnosti in krize v različnih družbenih kontekstih povsem različno doživljajo, je pisati o kolektivnem bivanjskem vzdušju nehvaležno in nespametno. A opis afektivne klime nemira in nezaupanja kot tudi veličanja sprememb na kolektivni ravni ni poljubna antropološka črtica. Je medijsko posredovana in ponotranjena, v meso odtisnjena, družbena in družabna oblika narativizacije sodobnega časa. Časa, kot ga doživljajo in mu pričujejo tisti, ki jih sama preučujem. Jasno je: govorim o ljudeh, posameznikih, ne o človeštvu.

Kaj sploh je človeštvo? V eseju (https://doi.org/10.1086/596640) , objavljenem leta 2009, zgodovinar Dipesh Chakrabarty razmišlja, na kakšen način podnebne spremembe in ekološko pustošenje oblikujejo razprave o človeški kolektivnosti in univerzalnosti. Po eni strani je o človeštvu težje govoriti, saj ne obstaja neka enotna človeška narava. Ne živimo v homogeni civilizaciji in ne poznamo univerzalnega duha, ampak smo del integriranega sveta večplastnih, specifičnih, materialnih, duhovnih in pragmatičnih praks, ki jih živijo bolj ali manj svobodni ljudje na vzročno-posledične in naključne načine. Po drugi strani tisti, ki zagovarjajo idejo antropocena, trdijo, da ljudje predstavljajo posebno vrsto ter da so v procesu prevlade nad drugimi živimi bitji in vrstami ravno zaradi trajnosti in neizbrisnosti odtisa pridobili status geološke sile. Z drugimi besedami: v današnjem svetu smo ljudje razumljeni kot naravno stanje.

Zgodovina je ničkolikokrat pokazala, da so politične rabe in interpretacije bioloških metafor problematične. A Chakrabarty meni, da bi beseda ‘vrsta’ morda res lahko, vsaj začasno, poimenovala neko novo nastajajočo univerzalno zgodovino človeštva, ki se konstituira v trenutku slutenja nevarnosti, spekulacije o morebitni katastrofi in koncu, ki ga prinašajo podnebne spremembe. Podnebne in druge spremembe nam po Chakrabartyju predočajo neko drugo, drugačno idejo

človeške kolektivnosti. Kažejo nam podobo univerzalnega, ki presega naše dosedanje sposobnosti doživljanja sveta. Chakrabarty sklene, da lahko to podobo pogojno in začasno imenujemo negativna univerzalna zgodovina (glej tudi Adorno 1973 (https://platypus1917.org/wp-content/uploads/adorno_negativedialectics.pdf) ; Lisowska 2022 (https://doi.org/10.5840/envirophil2022915120) ; Jasanoff 2020 (https://doi.org/10.1163/18722636-12341447)).

Moj prispevek k temu, kako v današnjem času mislimo podobo univerzalnega in človeško kolektivnost, izhaja iz raziskav razumevanja končnosti. Vprašanju, kakšen odnos imamo do umiranja in konca, se raziskovalno posvečam več kot petindvajset let. V tem času se zaradi tehnoloških, medicinskih, pravnih, geopolitičnih sprememb in inovacij niso spremenile le definicije smrti, dognanja o kapaciteti telesa in človekovem nadzoru prostora in časa, ampak se je spremenila (in se še vedno politično korektno prilagaja) znanstvena drža do tega, kako se moramo raziskovalci do teh analitik izrekati. V povojni Srbiji, na Tasmaniji in v Švici sem preučevala, kako ljudje pojmujejo smrt (smrt bližnjih, drugih, v vojni ubitih, smrt neke države, ljudstva, smrt reke ali svetega kraja) in posmrtne (fizične, čustvene, digitalne, administrativne) ostanke. S časom se je grozd antropoloških vprašanj, povezanih z obsmrtnimi praksami, preoblikoval v opazovanje tistih, ki želijo živeti polnokrvnejše in z zaupanjem – kljub očitni bivanjski tesnobi, ekonomskem, političnem in drugim nemirom.

Raziskave o tem, kako se umira v strahu in kako spokojno, o snovnih in digitalnih grobnicah, ki funkcionirajo kot časovne kapsule, o medicinskih in znanstveno-tehnoloških kontekstih, znotraj katerih se redefinira pojem telesa, minljivosti in zapuščine, o tem, zakaj je v določenih kulturah mesto predniškega pokopa oz. pokopa kateregakoli umrlega tako zelo pomembno, so me profesionalno in osebno obogatile. A včasih sem jih morala zagovarjati pred domačimi in tujimi nestanovskimi kolegi. Medtem ko so nekateri moja raziskovalna zanimanja razbrali kot prispevek k razmišljanju o etiki v postkonfliktnih kontekstih, so jih drugi razumeli kot bizarni interes za mračne zgodbe. Kot privlačno, a anahrono zasledovanje za današnji svet nerelevantnih praks. Raziskovalni projekt o kozmogonskih in političnih motivih tasmanske aboriginske skupnosti za repatriacijo umorjenih v 19. stoletju in v muzeje in laboratorije prenesenih prednikov, je nekatere kolege z naravoslovnih področij, sploh tiste, delujoče v Angliji, zelo pritegnil, druge pa odvrnil. A ko so se leta 2003 v Veliko Britanijo začela vračati vojaška letala iz Iraka, polna vreč s posmrtnimi ostanki umrlih britanskih vojakov, poslanih na Bližnji vzhod, da »zrušijo režim in osvobodijo Irak«, so angleški mediji in nekateri kolegi z moje tedanje univerze o mrtvih pričeli razmišljati nekoliko drugače. Da nekaj zares razumemo ali vsaj sprejmemo, običajno potrebujemo lastno izkušnjo.

Kaj sem spoznala v vsem tem času raziskovanja? (2009 (https://plus-legacy.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/34435589) , 2011 (https://iaps.zrc-sazu.si/sites/default/files/petrovic-steger_spools_loops_and_traces_2011.pdf) , 2013 (https://doi.org/10.3986/9789612544867) , 2016 (http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-2FJR7LJM) , 2018 (http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-OI4ACD8N) , 2020 (https://ojs.srce.hr/index.php/etnoloska-tribina/article/view/13544) , 2025 (https://iaps.zrc-sazu.si/sites/default/files/attachments/Oracle_Visionaries%20in%20Hiding%20_Maja%20Petrovic%20Steger.pdf)) To, da ima le tisto, kar se spreminja in izginja, možnost biti. Da določenim mrtvim ne dovolimo, da bi umrli. Da se mrtve, pričakovanja, povezana s koncem in (individualno ali kolektivno) smrtjo vseskozi zlorablja v ideološke, konceptualne, teritorialne in politične namene ter zahteve. Spoznala sem tudi, da bivati v bližini smrti za marsikoga pomeni biti najbližje življenju. Smrt je velikokrat predpogoj življenja in povezanosti – večina ljudi, s katerimi delam na terenu, hrepeni po tem, da bi si bili blizu. Odnosnost do smrti je v veliki meri odvisna od tega, s čim oziroma s kakšno vizijo in različico sebe, skupnosti in sveta se identificiramo. Odvisna je tudi od naših eshatoloških prepričanj oziroma od tega, ali skupnost, ki ji pripadamo ali v kateri smo bili vzgojeni, v življenje vključuje le rojene, žive in preživele ali tudi umirajoče, mrtvorojene in mrtve.

Človeštvo je biološka vrsta in naravno stanje. A je tudi skupni imenovalec za načine bivanja, znotraj katerih drug z drugim in drug drugemu vzbujamo občutek, da ustvarjamo skupno zavest. Vprašanje, ali in kdaj bo človeštvo kot biološka vrsta prekoračilo horizont dogodkov in izginilo, se mi je vedno zdelo nekoliko vase zagledano in domišljavo. Kajti v smrti ni človeštva. Tudi kadar je smrt množična, ni univerzalna. Je individualna izkušnja. Tako kot človek – ki ga v medsebojnih odnosih včasih lahko označimo za nečloveškega, človeškega ali več kot človeškega – nikoli ni danost. Je niz figur, ki se upirajo redukciji na enakost ali drugačnost.

Strah pred kolektivno minljivostjo je visoko funkcionalen v vzbujanju tesnobnosti in potiskanju v preživetveni modus. Najbrž nas ravno ta preživetveni nagon žene v nenehne poskuse krotenja časa, prostora, telesa, sveta in v zamišljanja koncev in začetkov. A bližina kakršnekoli večje spremembe (kot je prehod iz življenja v smrt) prav tako zna vzbuditi razkošno notranjo ubranost, psihološko bistrino, sposobnost globljega moralnega niansiranja in uzrtje povezanosti s številnimi drugimi razsežnostmi obstoja.

Če so me raziskave o smrti, telesu, imaginalnem in času kaj naučile, je to, da svet oziroma naše razumevanje sveta ni in ne more biti le transakcijsko. Svet ni zgolj podatkoven, merljiv in doumljiv. Preveč presežnega je v njem. Moja pričevanja umiranju drugih so mi prav tako zamajala prepričanje o jasnih začetkih in koncih. Konec sveta se je za vsakega izmed nas že zdavnaj začel. Verjetno takrat, ko smo se rodili. Smrt je najbrž le še ena iniciacija v čas, ki človeka dokončno umesti v njegovo zgodbo. Predvsem pa so raziskovalne izkušnje utrdile spoznanje, da smo vsi že zdaj predniki. V membrani, ki ji rečemo življenje, nismo le sodobniki in potomci, ampak smo predniki vsemu, kar je že in kar še pride.

Ali bo človeštvo preživelo? Prav tako zanimivo bi se bilo vprašati, s kom in s čim vse še delimo čas, v katerem živimo, pa se tega sploh ne zavedamo. Kaj nas oživlja? Kaj svetli našega duha? Kako smo, dokler izkušnjo življenja še delimo z drugimi, lahko odprti in zaupljivi do sveta? Tudi kadar se ta spreminja na načine, ki so nam neznani, nemisljivi in še ne

prečuteni.

* Tekst je nastal na osnovi dolgoletnih raziskovanj (ARIS J3-3127), a tudi fokusa, ki ga s sodelavci razvijamo znotraj projekta *Skrb za okolje v antropocenih krajinah: glasovi in prakse Albanije in Srbije* (ARIS J6-60102), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovativno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

** Besedilo je prvotno izšlo v tiskani tematski številki // Preživetje človeštva, ki jo lahko naročite tule (https://knjigarna.zrc-sazu.si/sl/publikacije/alternator-2026) , naprodaj pa je tudi v knjigarni Azil (https://maps.app.goo.gl/kmCnd1G1fuWnLZV76) v Ljubljani in knjigarni Maks (https://maps.app.goo.gl/wNHriAa3xtCgpSFq5) v Novi Gorici.

https://www.alternator.science/sl/daljse/o-bivanjskem-nemiru-in-ubranosti-o-smrti-kot-iniciaciji-v-cas/